

**ERICH FROMM'UN ŞİDDETE YAKLAŞIMI
VE
BİR ÖRNEK FİLM,
"FALLING DOWN- SONUN BAŞLANGICI".**

Arş. Gör. Serpil KIREL
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İletişim Fakültesi

**ERICH FROMM'da İNSANDAKİ YIKICILIK
VE ŞİDDET ÜZERİNE:**

**BİRİNCİ BÖLÜM: ŞİDDETİN FARKLI TANIMLARI VE
ŞİDDETİN ÖZELLİKLERİ;**

GİRİŞ:

Şiddet, günümüzde, medyada ve artık yavaş yavaş günlük yaşamımızda izlemeye çok fazla alıştığımız ve neredeyse kanıksadığımız bir olgu. Bu yüzden, bu çalışmada, farklı yönleriyle şiddet olgusu incelenecek ve bu konuda yapılan çalışmalara yer verilecektir. Şiddetin, insan psikolojisindeki yeri ve nedenleri üzerinde çalışmalar yapan Erich Fromm'dan ve bu konuda yapılan diğer çalışmalardan da yararlanılacaktır. Daha sonra da, içinde bireysel şiddet öğelerini çokça barındıran, "Falling Down-Sonun Başlangıcı" adlı film örnek olarak incelenecektir. Filmi incelerken, şiddetin psikolojik açıklamalarından yararlanılacak ve filmde bu açıdan önemli sahneler irdelenecektir.

1- ŞİDDETİN FARKLI TANIMLARI:

Bu çalışmada öncelikle yapılması gereken, "şiddet" in bilinen tanımlarının ortaya konulmasıdır. Şiddet kelimesi, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde, "karşıt görüşte olanlara, inandırma ya da uzlaştırma yerine kaba kuvvet kullanma" olarak tanımlanır (E.Büker, 1992,s.88). Şiddet kelimesinin, Latince

karşılığı ise, "violentia" dır. Anlamı ise, "sert ya da acımasız kişilik, güç" demektir. Aynı kökten türetilen, "violare" fiili ise, "şiddet kullanarak davranmak, değer bilmemek kurallara karşı gelmek" demektir. Yine aynı kelimeyle ilgili olarak bir başka kök olan "vis" ise, "güç, erk, yetke, şiddet bedensel güç kullanımı" anlamında kullanılmıştır. Şiddeti tanımlarken üzerinde durulması gereken bir başka kavram da, "güç" kavramıdır. Latince'de, "bia", yani, "yaşamsal güç, bedensel güç, esenlik ve aynı zamanda, güç kullanımı, şiddet kullanan" anlamına gelir. Güç ve şiddet kavramları hem birbirlerine yakın hem de farklı kavramlardır. Gücün şiddet olarak tanımlanması için belirlenmiş normlar vardır (Y.Michaud, 1991,s.7-8). Encyclopedia of The Social Sciences'da, şiddetin, "kişisel grup veya grup amaçları için yasal olmayan fiziksel güç metodlarının uygulanması" olarak tanımlanır (E.Büker, 1992, s.89). Görüldüğü gibi, gücün kullanımı şiddet eyleminin tanımlanmasında önemlidir.

Şiddet kelimesinin İngilizce'deki ve Fransızca'daki anlamları karşılaştırıldığında, bu kelimenin kavramsal olarak çift anlamlı ve görel olduğunu söylenebilir. İngilizce'deki birincil anlamı, "fiziksel saldırganlık ya da yasadışı bir haksızlık" olmasına rağmen, Fransızca'da, kelimenin iki temel anlamı vardır. Birinci anlamı İngilizce'deki anlamına yakındır. İkincil anlamı ise, "rıza göstermesini sağlamak için birine baskı uygulama düşüncesi" anlamındadır (D.Riches, 1989,s.69).

Çağdaş Fransızca sözlüklerde, şiddet, "bir kişiye güç veya baskı uygulayarak isteği dışında birşey yapmak veya yaptırmak", "şiddet uygulama eylemi" veya "duyguların kabaca ifade edilmesine doğal eğilim", "birşeyin karşı konulamaz gücü", "bir eylemin hoyrat yapısı" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi, şiddet, olağan, huzur karşıtı ya da ölümcül karşıtı kuralları çiğneyen kaba ve çılgın bir güçtür (Y.Michaud,1991,s.7). Bir başka tanımlamaya göre, şiddet, otoritenin göstergesidir. İlkel toplumlar da kurban ya da erginleme törenlerinde, gladyatör oyunlarında ölüm tehditini temsil eden şiddet gösterileri bir heyecan unsurudur ve olması gerekir (N.Türkoğlu, 1993, s.248).

Görüldüğü gibi şiddetin tanımları birbirinden farklıdır. Çünkü, her farklı kültürün kendine ait şiddet tanımları vardır. Bu yüzden, evrensel bir şiddet tanımından söz edememekteyiz. Her toplumun kendine özgü şiddet sorunları olduğunu söyleyebiliriz. Farklı kültürlerde, şiddetin farklı tanımlanması ve algılanması konusunda örnekler verebiliriz. Örneğin; Çin'de yeni doğmuş bir bebeğin öldürülmesinin cinayet sayılmaması gibi (Y.Micha-

ud,1991,s.16-17). Bir başka örnek olarak da, İspanya'da yapılan boğa güreşlerini verilebilir. Boğa güreşi eyleminin özü, İspanyol olmayanlar için şiddet olayı olarak adlandırılabilir. İspanyolca'da "violencia" terimi, İngilizce'deki "violence-şiddet" terimine benzemesine rağmen, anlamları farklıdır ve daha az kullanılır. Onun dışında daha çok kullanılan bir başka kelime, "violento"dur ve bu kelimenin anlamı da, "doğal durumun ve koşulun veya biçimin dışına çıkmış şey"dir. Bu konuda ilginç olan bir başka şey de, İspanyolların şiddet kelimesini mecbur kalmadıkça ortaya atmadıklarıdır (D.Riches, 1989,s.150).

Şiddetin ne olduğuna ait psikolojik açıklamalara kısaca değinecek olursak, Simone Weil'in tanımında, şiddet, insanı cesede dönüştürme yetisidir. Nasıl cinsellik yaşam yaratıyorsa, şiddet de yaşamı yok edebilir. Tüm şiddet türlerinin öldürme gücünden doğduğu görülür. Ölümsever kişi, şiddeti sever. Ölümsever kişiliğe göre, şiddete başvurmak, bir yaşama biçimidir (E.Fromm, 1987,s.37). Bu konu üzerinde daha detaylı durulacaktır.

2- ŞİDDETİN TANIMLANMASINDAKİ ÖZELLİKLER:

Şiddetin tanımlanmasında göze çarpan önemli özelliklerden sözedebiliriz. Bunlardan bir tanesi şiddetin "çekirdek amacı"dır.

a- Çekirdek Amaç:

Bir eylemin şiddet olup olmadığını belirleyen en önemli araç,eylemin çekirdek amacıdır. Bu amaç gözönüne alındığında kimi eylemler, şiddet olarak kolaylıkla yorumlanabileceği gibi aynı zamanda bir kahramanlık olarak da adlandırılabilir. Örneğin, 1983 yılında Amerikan kamuoyunda bir metro yolcusunun kahraman olarak kabul görmesine neden olan olay, kendisini metroda soymaya kalkışan dört genci tabancayla ciddi biçimde yaralamasıdır. Burada dikkat çekici olan bir başka nokta, intikam almak amacıdır. Çekirdek amacın önemi, şiddetin meşruluğunun özünü oluşturmasında yatar. Çekirdek amaç, çoğu zaman kolayca görünür olmaz ve şiddetin gerekli bir koşuludur (D.Riches, 1989,s.16-17).

b- Önceden Kestirilememe:

Şiddetin kullanımındaki farklılıklar ve teknolojik gelişmeler onun en önemli özelliklerinden olan önceden kestirilebilme durumunu değiştirmiştir. Sanayi, bilim ve makine devrimlerinin silahlara sağladığı güç ve hareket ye-

tenegiinden sonra artık günümüzde bilgi işlem, otomatik hedef bulma ve yönlendirme konularında büyük gelişmeler kaydetmiştir. Yakında yeni bir tek-nikle geliştirilen ve otomatik olarak nişan almadan hedefi vurabilecek silah-ların kullanılması bile sözkonusudur (Y.Michaud, 1991,s.49-50). Tüm bu gelişmeler bu tür silahları ellerinde bulundurabilecek olanlar için korkunç bir güç demektir. Şiddet pratiği üzerinde insanın kontrol gücü çok zayıftır. Bu yüzden kullanılan silahlar ne olursa olsun, şiddetin boşalmanın önceden tah-min edilemez olması kaçınılmazdır (D.Riches, 1989, s.20).

c-Aktör-Kurban-Tanık Açısından Şiddet:

Şiddetin göreliliği sözkonusudur. Tıpkı farklı kültürlerde şiddet farklı olarak ele alınıyorsa, insanın şiddet karşısındaki konumuna göre de şiddet farklı tanımlanır ve algılanır. Bir kez daha bu konu üzerinde durmakta yarar vardır. Şiddet, "belirli eylemleri yapanlardan çok, onların tanığı ya da kurbanı olanlara ait bir kelimedir" (D.Riches, 1989,s.12). Şiddetin değerlendirilme-sinde bir başka bakış açısı da, aktöre göredir. Aktörlerin şiddeti belirli bir amaca ulaşmak için kullandığı öngörülebilir. Aktör tanımlamasını, şiddeti uygulayan kişi anlamında kullanıyoruz. Daha önce sözettiğimiz çekirdek amacın ortaya çıkarılmasında, şiddetin aktörü-kurbanı ve tanığı önemlidir. Çünkü, "şiddet, aktör tarafından meşru (kimi) tanık tarafından gayri meşru sayılan bir fiziksel zarar verme edimi olarak görülür" (D.Riches, 1989,s.19).

3-ŞİDDETİN ÖZELLİKLERİ:

Şiddet eylemi, birçok açıdan önemlidir. Bu eylem, kimi zaman kişi-nin, grupların,...vb. tepkisini ve rahatsızlığını belli eden bir eylemdir ve ye-rinde gitmeyen birşeylerin olduğunun bir göstergesi olarak sayılabilir. Bu açıdan bakıldığında, şiddetin iletişim açısından bir işlevi olduğu söylenebilir. Şiddet kullanılma şekline göre hem araç hem de amaç olabilir. Bu yüzden şid-detin bu özelliğinin üzerinde durulmalıdır.

Şiddetin dört kilit özelliği olduğundan sözedebiliriz. Şiddet sosyal çevreyi dönüştürme aracı (araççı amaç) olarak ve sosyal fikirlerin önemini gösterme aracı (ifade amacı) açısından etkili olabilir. Kısaca, şiddetin hem pratik hem de sembolik amaçlar için uygun bir gösterim biçimi olduğu söyle-nebilir. Diğer açıdan bakıldığında şiddet mükemmel bir iletişim aracıdır. Çünkü, şiddetin görünürlüğü ve kültürel birikimleri ne olursa olsun, insanla-rın belirli edimlerden belirli yorumlara ulaşabilmeleri şiddeti bir iletişim ara-cı haline getirir (D. Riches, 1989, s.23-24). Aynı zamanda şiddet bir kendini

ifade biçimidir.

II.BÖLÜM:İNSANDAKİ YIKICILIK VE SALDIRGANLIK:

Günlük hayatımızda gördüğümüz şiddet eylemleri, saldırganlığın bir göstergesidir. Toplu olarak saldırganlık, yıkıcılık eylemlerini şiddet olayları olarak adlandırabiliriz. Bu yüzden de birinci bölümde şiddetin tanımları ve şekilleri üzerinde duruldu. Bu bölümde de, insandaki saldırganlık ve yıkıcılık eğilimleri ve nedenleri üzerinde durulacaktır. Bu konuda yaptığı sosyolojik ve psikolojik araştırmalarla Erich Fromm önem bir isimdir. Bu yüzden, Erich Fromm'un bu konudaki düşünceleri ve ona yöneltile eleştirileri ve bu konudaki diğer düşünürlerin yaklaşımlarına geniş yer verilecektir.

FARKLI SALDIRGANLIK TANIMLARI VE KURAMLARI:

Saldırganlık teriminin, belirsizliği yüzünden tanımlanması zordur. Hem, saldırganlığa karşı kendini savunan insanın hem de karşısındakine zarar veren sadist bir kişiliğin tanımlanmasında aynı kelime kullanılır. Örneğin, Konrad Lorenz'in kullandığı saldırganlık, öldürme arzusunu ve zalimliği tanımlamak amacını taşır (E.Fromm, 1993,s.15-16). Bu yüzden ayrı ayrı saldırganlık tanımlarına ve kuramlarına değinmek gerekmektedir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde ise, saldırganlık, "saldırgan bir biçimde davranma", "bireyin kendi düşünce ve duygularını dıştaki direnmelere karşın zorla karşısındakine benimsetme çabası" olarak tanımlanmaktadır (1988, c.2, s.1249).

İÇGÜDÜCÜ KURAM- KONRAD LORENZ:

İnsanın saldırganlığı üzerine çok çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. İçgüdücü ekole ait olan, Konrad Lorenz de canlılarda saldırganlık konusu üzerinde araştırmalar yapan bir bilimadamıdır. Lorenz dar anlamıyla hayvanların doğal ortamlarındaki davranışlarını inceler. Hayvan saldırganlığı üzerine yaptığı incelemelerde, hayvan türleri ve tür-içindeki saldırgan davranışların özelliklerini saptamıştır. Özellikle, tür-içi saldırganlığın gerçek saldırganlık olduğunu ve tür- içi saldırganlığın, toplumsal bağların kurulmasında bir aşama olduğunu ileri sürer (Y.Michaud, 1991,s.80-81).

Ona göre, insan saldırganlığı, sürekli akan bir enerji pınarından beslenen bir içgüdüdür. Ve bu içgüdüün dış uyaranlara karşı bir tepki sonucu ol-

ması gerekmez. Ayrıca, Lorenz'in savunduğu düşünceye göre, içgüdüsel harekete özgü bu enerji, o davranış kalıbı ile ilgili sinir merkezlerinde sürekli olarak birikir. Ve dışarıdan herhangi bir uyarım olmadan da bir patlama oluşabilir. İnsanlar ve hayvanlar, depoladıkları hareket enerjisini serbest bırakacak olan uygun uyaranları kendileri de yaratabilirler. Kısaca, Lorenz'e göre, saldırganlık, dış uyaranlara karşı bir tepki değil, insanın içinde "gömülü", serbest kalmak için çalışan, dıştan gelecek dürtülerin yeterliliğine bakmaksızın anlatımını bulacak olan bir uyarımadır. Lorenz'e göre, içgüdü, kendiliğindenliği yüzünden tehlikelidir (E.Fromm, 1993-I,s.37-38).

Yine Lorenz'in düşüncesine göre, saldırganlık, insan soyunun kalıtsal bir kötülüğüdür ve kabaca kırk bin yıl öncesinden beri, yani, İlk Taş Devri boyunca, atalarımızı etkileyen zor yaşam koşulları ve ayakta kalabilme zorluğu nedeniyle ortaya çıkan bir tür-içi ayıklanma sürecinin sonucudur (E.Fromm, 1993-I, s.39). Kısaca, Lorenz'in öne sürdüğü tez şudur; "insan saldırgan, çünkü önceden de saldırgan ve insan saldırgan çünkü, bugün de saldırgan" (E.Fromm, 1993-I, s.3). Lorenz'in saldırganlık hakkındaki bu düşünceleri değerlendirilirken, unutulmaması gereken, onun alt gelişme basamağındaki hayvanlar ve diğer hayvanlarla ilgili araştırmalarının sonucu bu düşüncelere varmış olmasıdır. Fromm'un görüşüne göre, Lorenz'in, insanlar ile ilgili bilgisi bu konuyu derinlemesine inceleyecek kadar yoğun değildir (E.Fromm, 1993-I, s.42). Lorenz'in görüşleri insandaki saldırganlık eğilimlerinin açıklanmasında bir bakış açıdır. Diğer bakış açılarını da kısaca inceleyelim.

DAVRANIŞÇI KURAM VE D.B. SKINNER:

Davranışçı (Behaviorist) ya da Yeni Davranışçı (New Behaviorist) kuramlar, kızgınlık ve saldırganlık tepkilerine yol açan etkilerden söz eder. Örneğin, aşırı sıcaklığın, gürültünün ve nemin saldırganlığa etkileri deneyle saptanmıştır. Özellikle büyük şehirlerde meydana gelen yaz facialarında bu dış şartların etkisi olduğu söylenebilir (Y.Michaud, 1991, s.88). D.B. Watson'un kurduğu Davranışçılık ekolünün dayandığı temel, "insanın davranışı ya da etkinlikleri"dir (E.Fromm, 1993-II,s.57).

Yeni Davranışçılık akımının temsilcilerinden olan B.F.Skinner ruhbilimin duygulara ya da uyarımlara ya da başka öznel uyarımlara gereksinmesi olmadığını ve bunlarla uğraşmaması gerektiğini savunur. Kısaca özetlemek gerekirse, Skinner'ın ruhbilimi, "davranış mühendisliği" bilimidir ve amaç olarak "arzulanan bir davranışı üretmek için gerekli olan doğru pekiş-

tirmeleri bulmaktır" (E.Fromm, 1993-II, s.59).

Skinner'ın yaptığı deneylerde denek belli bir biçimde davranmaya koşullandırılır (E.Fromm, 1993-I, s.60). Tümüyle labaratuvar ortamında deneyi yürüten kişilerce belirlenen kurallarla yapılan deneylerden alınan sonuçlarla, gerçek yaşamda karşılaşılan koşullar ve sonuçları birbirine karşılık gelmemektedir. Bu tür deneyler belki insan ya da hayvan davranışları hakkında ipuçları yakalamaya yarar belki bu tür deneyler ama yeterli değildir.

Fromm'a göre Skinner, "insanın tutkularını hor gören saf bir uççudur" ve Yeni Davranışçılar "bir insan kuramına sahip olmadığı için, davranışta bulunan insanı değil, yalnızca davranışı görür (E.Fromm 1993-I, s.65-66).

Skinner ve düşünceleri hakkında daha söylenecekler olmasına rağmen, konumuz gereği, Yeni Davranışçılığın saldırganlık anlayışı ile ilgileneceğiz. Davranışçı kurama göre, saldırganlık kişinin çıkarına en uygun biçimde hareket etmesi uyarınca, öğrenilir ve uygulanır (E.Fromm, 1993-I, s.68).

Saldırganlık üzerine yapılan davranışçı çalışmalardan biri de engelleme ve saldırganlık kuramıdır. J.Dollard ve öteki bilimadamlarının ileri sürdüklerine göre, "saldırgan davranışın meydana gelmesi her zaman engellenmenin varlığını öngörür ve buna karşıt olarak, engellenmenin var olması her zaman bir saldırganlık biçimine yolaçar" (E.Fromm, 1993-I, s.98). Engellenme ile saldırganlık ve şiddet arasındaki bağlantı hakkında Fromm'un görüşü ise şöyledir; tüm canlılar kendi doğalarına uymayan kısıtlamalar karşısında bilinçli ya da bilinçsiz olarak fiziksel ya da ruhsal şiddet kullanılması şarttır. Çünkü dünyamız bir engellemeler dünyasıdır (E.Fromm, 1990, s.117-118).

Kısaca, içgüdücü ve davranışçı kuramların aralarında büyük ayrımlar olmasına rağmen, her iki kuramın ortak noktası; "insan, iplerle-içgüdüyle ya da koşullandırmayla-denetlenen bir kukladır" düşüncesine varmalarıdır (E.Fromm, 1993-II, s.104).

İnsandaki yıkıcılık ve saldırganlık eğilimleri ve bunların doğurduğunu kabul ettiğimiz şiddet eylemlerinin nedenleri üzerinde birçok görüşler bildirilir. Bu konuda önemli saptamaları olan Freud'un ilk açıklamalarına göre, insandaki şiddet davranışları, doğuştan gelen, evrensel bir içgüdüdür. Ve cinsel içgüdü ile ilgilidir. Freud, daha sonraki çalışmalarında bu eğilimleri cinsel içgüdüden bağımsız olarak, insanlardaki yoketme, öldürme içgüdüsünün varlığına bağlar. Freud, cinsel içgüdüye, "eros", saldırganlık içgüdüsüne ise,

"tanatos" adını vermiştir (E.Büker, 1992, s.92).

FREUD VE ÖLÜMSEVER - CANLISEVER KARAKTER:

Freud, eserlerinde insandaki yıkıcılık ve saldırganlık üzerinde de önemli düşünceler ortaya koymuştur. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi ölüm ve yaşam içgüdüleri üzerine söyledikleridir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Freud'un, insandaki saldırganlık üzerine geliştirdiği yeni düşünceye göre, insandaki saldırganlık ve yıkıcılık içgüdüleri, cinsellikten bağımsızdır. Böylece, Freud, insan varlığının bir kutbunu yıkıcılık, diğerini ise yıkıcılıkla sürekli savaş halinde olan, yaşamı vareden "Eros" olarak belirler (Erich Fromm, 1983, s.153).

Yukarıdaki paragrafta sözünü ettiğimiz, yaşam içgüdüleri-eros ve ölüm içgüdüleri-tanatos'u daha detaylı açıklamak gerekir. Freud'a göre; yaşam içgüdüleri (eros), organik özdekleri sürekli olarak daha büyük birimler halinde birleştirmeye çaba gösterirken, bunun karşıtı olan ölüm içgüdüleri ise canlı yapıyı ayırmaya ve parçalamaya yönelir (E.Fromm, 1985-II, s.155). Freud ilk kez 1919 yılında, "Zevk İlkesinin Ötesinde" adlı kitabını yazdıktan sonra, eros dediği yaşam itkisinin dışında bir de bunun karşıtı olan ölüm itkisinden söz etmiştir. Freud, yıkıcılıktan ve saldırganlıktan alınan zevkin özellikle savaş yıllarında yükseldiğini ileri sürer. Freud'dan sonraki psikanalistlerden olan Melanie Klein ise, yaşam ve ölüm itkilerinin çocuğun gelişiminin başladığı andan itibaren başladığını ve dış dünyaya çevrilemediği için iç sıkıntısı yarattığını bu sadizm ve sıkıntının üstesinden cinsel gelişimin geleceğini ileri sürer (Y.Michaud, 1991, s.95-96).

Freud, saldırganlığı, cinsel içgüdüleri ve kendini-koruma içgüdüleri olarak ikiye ayırır. Ancak, ilk çalışmalarında, Freud, saldırganlık üzerinde çok detaylı durmamıştır. Cinselliği (libido) ve kendini korumayı insana egemen olan iki önemli duygu olarak ele almış ve saldırganlık içgüdülerini önemsememiştir. 1923 yılından sonraki çalışmalarında ise, yaşamla ilgili güçler (eros) ve ölümlle ilgili içgüdüleri ile ilgilenmiştir (E.Fromm, 1993, s.34-35). Freud'un bu konuya sonradan ilgi göstermesinin nedeni olarak, Fromm, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkıcı tutkuların gücünün farkına varmasını ileri sürer. Freud, insanın üstünde eşit ölçüde güçlü iki kuvvetin, yaşama itilimi ve ölme itiliminin karşılaştığı bir savaş alanı olduğunu varsayar. Freud'un kuramına göre, insan temelden iyi ya da kötü değildir, eşit ölçüde kuvvetli bu iki güç tarafından yönlendirilir (E.Fromm, 1985,(K.S.İ.), s.228).

Freud'a göre canlısever ve ölümsever karakterleri şöyle tanımlayabiliriz. Canlısever kişi, yaşamaya ve canlı olan, süregelen olan herşeye karşı ilgi duyar. Ona göre, yaşamın hizmetinde olan herşey iyidir. Bunun karşıtı olarak ölümün hizmetinde olan herşey de kötü. Fromm ise, Freud'un bu iki özelliği, biyolojik kökenli saymasına karşı çıkar. Oysa, Fromm'a göre, yıkıcılık canlıseverliğin bir seçeneğidir, koşutu değil. İnsan, biyolojik bakımdan canlıseverlik ile donatılmış olmasına rağmen, ruhsal bakımdan, seçenek bir çözüm olarak ölüseverlik gücüne de sahiptir (E.Fromm, 1985-II, s.155-157).

Freud'a göre, ölüm içgüdüsu, "yıkıcılık içgüdüsu" ve "saldırıcılık içgüdüsu" ile eşanlamlı kullanır. "Ölüm içgüdüsunün bir bölümünün dışa yansıdığını ve böylelikle de saldırıcılık ve yıkıcılık içgüdüleri olarak belirlediğini" yazar (E.Fromm, 1983, s.162). Ayrıca, kısaca, Freud'un, saldırıcılık ve yıkıcılık dürtüleri hakkında söylediklerini özetlersek; O'na göre, saldırıcılık, dış dünyadaki engellerle karşılaştığında, bazı engellere çarpıp tatmin edilemeyince içe döner ve insanın kendine yönelik yıkmaya içgüdüsuüne katılarak etkisini artırır. Bu yüzden, saldırıcılığın engellenmesi sağlıksızdır. Bu durumda, saldırıcılık içgüdüsunün etkisindeki kişinin yaşadığı süreç şöyledir; saldırıcılık değişir ve içe döner ve geldiği yere geri yollar. Yani kendi benliğine karşı yönelip "üst-ben" haline dönüşür ve "vicdan" adını alır, benliğin dış nesnelere ve insanlara yönelmek istediği saldırıcılık isteğini engeller (E.Fromm, 1983, s.180-181).

Fromm, Freud'un insandaki yıkıcılığın ve saldırıcılığın nedenleri olarak gösterdiği ölümsever ve yaşamsever kişilik ile ilgili yorumlarını reddeder. Freud'u kültürel yönden dar görüşlülükle eleştirdiği bir makalesinde, Fromm, Freud'un düşüncelerine karşıt fikirler ileri sürer. Fromm bu eleştirilerinde ölüm içgüdüsu ile yıkmak ihtiyacının aynı şeyler olduğundan hareketle şunu söyler; "Freud'un sayılısını doğru kabul edecek olursak, başkalarına karşı yıkıcılığımızın miktarının az çok değişmez, sabit olması gerektiğini kabul etmek zorunda kalırız. Oysa, gözlemlediğimiz durum bunun tersidir" (M.Jay, 1989,s.148). Fromm'un insandaki yıkıcılık ve saldırıcılık üzerine düşündükleri konusunda durulacaktır.

ERİCH FROMM'A GÖRE İNSANDAKİ YIKICILIĞIN KÖKENLERİ VE NEDENLERİ:

a- Saldırıcılığın Tanımı :

İnsandaki yıkıcılık eğilimlerinin ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, birbirinden zaman zaman ayrılan iki tanım vardır. Biri saldırganlık, diğeri yıkıcılık. İki tanım arasındaki ayrım nedensellik ilişkisiyle ilgilidir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre, saldırganlık, "saldırgan bir biçimde davranma, bireyin kendi düşünce ve davranışlarını dıştaki direnmelere karşın zorla karşındakine benimsetme çabası" olarak ele alınır. Bu kaynağa göre, saldırgan; "kışkırtma olmadan başkasına saldırır", "yapısında saldırma özelliği olan", "mütecaviz" olarak tanımlanır (1988, s.1629). Bu tanımlara göre, saldırganlığın asıl amacı, kişinin kendi düşünce ve davranışlarını onaylatma ve benimsetme isteğidir. Ve saldırgan kişi de, kışkırtma olmadan başkasına saldırır kişidir.

Oysa, saldırganlık eğilimlerinin kökeninde, engellenme ve öfkenin de önemi vardır. Saldırganlığın nedeni olarak gösterilen öfke, bir anlamda, tepkidir ve belli bir sınır içinde karşılaşılan engeli aşmak ya da hoş olmayan durumdan kurtulmak için gerekli olan davranışta bulunma olanağını verir (Ö.Köknel, 1985, s.192). Öfkenin doğrudan anlatım biçimi ise saldırganlıktır. Bu anlatım biçimi daha çok çocuklar ve bebekler için geçerlidir. Başka bir açıdan ele alındığında ise, "saldırganlık, öfkenin dışa yansıyan ve bir nesneyi, bir kişiyi yoketmeye yönelik belirtisi olarak yorumlanabilir" (Ö.Köknel, 1985, s.195). Görüldüğü gibi, saldırganlık ile daha sonra ele alınacak olan yıkıcılık, ortadan kaldırma eylemleri birbirinin içine geçmiş biçimdedir.

İnsanlarda saldırganlığa iten, kışkırtan nedenlerden en önemlisi de, birşeylerden yoksun bırakılma duygusu karşındaki tepkileridir (J.Riviere, 1990,s.14).

Saldırgan davranışların kökeni, içgüdüler, dürtüler ya da toplum ve kültür olsun, bu davranışın ortaya çıkışında engellenme önemli rol oynar. Engellenme (frustration), "istek gereksinim ya da bir davranışın amacına ulaşmasının önlenmesidir" (Ö.Köknel, 1985, s.210). Kısaca, saldırganlık ve yıkıcılık tanımlarını karşılaştırdığımızda, saldırgan davranışların oluşmasında engellenme duygusunun önemli bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak da kişinin bu engellenmişliği ortadan kaldırmak için yıkıcı bir tutum içine gireceği söylenebilir.

Saldırgan davranışların kökenini inceleyen bir başka bilimdalı da nörofizyolojidir. Beynin işleyişi ve davranışlar arasındaki bağlantı ile ilgili ilk varsayımlarda bulunan kişilerden biri Darwin'dir. Darwin, beynin işleyişini ve yapısını bireyin varlığını sürdürmesi ilkesinin yönettiğini ileri sürer. Nö-

rofizyologlar, beynin bölümleri ile insan davranışları arasındaki bağlantıları araştırırken, beynin belli bölgelerinin doğrudan elektrikle uyarılmasıyla yoğun bir şekilde saldırgan davranışın ortaya çıktığını ve belli diğer bazı bölgelerin uyarılmasıyla da bu saldırganlığın engellenebildiğini ispatlamışlardır (Fromm, 1993,s.128-129).

Şiddet ve yıkıcılık eğilimleri üzerinde İngiltere'de yapılan araştırmalarda da ilginç veriler ortaya çıkmıştır. Bu araştırmalarda bebeğin doğumu sırasındaki zorlukların, gelecek yaşantısında şiddet eğilimlerinin artmasına neden olduğu ortaya konmuştur. Araştırmada ileri sürülen şudur; cinayet ve tecavüz gibi olaylara karışmış kişilerin %22'lik dilimin, %3.4'ünün dünyaya gelirken doğumu zor gerçekleştirmiş ya da anne ve babaları tarafından terkedilmiş çocuklar olduklarıdır (N.Tekfidan, 1994,s.11).

b- Yıkıcılığın Tanımı ve Nedenleri:

Yıkıcılık, bozup yoketme durumu olarak tanımlanır. Yıkıcı ise, "birşeyin zarar görmesine, bozulmasına, yokolmasına ortadan kalkmasına yol açan, tahripkar" kişi olarak tanımlanır (1988, c.2,s.1629).

Yıkıcılık, etken ya da edilgen ortakyaşıma hedefini gütmeyen, nesnesinin ortadan kaldırılması hedefini güder. Bu açıdan sadomazoist çabalardan farklıdır. Fromm'a göre, yıkıcılık, insanın yalnızlık ve güçsüzlük duygusunun baskıları altında dış dünyaya karşı bir tavrı olarak ortaya çıkar. Çünkü, güçsüz ve yalnız kişi, dış dünyayı yıkarak ortadan kaldırabilir. Böylece, kendi güçsüzlüğüne neden olan herşeyi ortadan kaldırdığına inanır. Kişi bunda başarılı olursa da kuşkusuz yalnız kalacaktır. Ama bu yalnız kalış, "öyle enfes bir yalnızlıktır ki, kişi dışındaki nesnelere aşırı gücü altında ezilmez. Dünyanın yıkılışı, kişinin dünya tarafından ezilmekten kurtulmak için, son, neredeyse umarsız çabasıdır" (E.Fromm, 1991, s.145).

Yıkıcılık üzerinde dururken, gözönüne alınması gereken bir başka nokta da, insandaki yaşam ve ölüm dürtülerinin, Freud'un deyimiyle, yaşamseverlik ve ölümseverliğin çatışması durumudur. Fromm'a göre, hayatın kendine özgü bir iç dinamiği vardır. Hayata yönelik enerjilerin, kısıtlanması, bu enerjilerin dışavurulamaması, yıkıma, yıkıcılığa yönelik enerjilerin oluşmasına neden olur. Kısaca, hayat dürtüleri ne kadar çok engellenirse, yıkma dürtüsü o kadar güçlenir. Yıkıcılık, yaşanmamış hayatın sonucudur. Dış dünyada bireyi kısıtlayan sosyal ve bireysel koşullar, insanda kendine ya da başkalarına karşı düşmanca duygular uyandırır, yıkım tutkusunu doğurur

(E.Fromm, 1991,s.148-149). Freud'un ölümsever ve yaşamsever kişilik ve yıkıcılık eğilimleri hakkındaki düşüncelerine karşıt olarak, Fromm'un geliştirdiği düşünce şöyledir;

"Eros ile yıkıcılık, yaşam eğilimiyle ölüm eğilimi arasındaki çelişki aslında insanın içinde varolan en temel çelişkidir. Bununla birlikte bu ikilik biyolojik olarak insanın içinde bulunan, pek değişmeden ölüm içgüdüsünün son başarısına dek birbiriyle savaşıp duran iki içgüdünün yarattığı ikilik değildir yaşamın birincil ve en temel eğilimiyle bu amaç gerçekleştirilemediği zaman ortaya çıkan karşıt eğilim arasındaki çelişkidir (E.Fromm,1987,s.49).

Fromm'un savunduğu düşünceye göre, ölüm içgüdüsi Eros'un ortaya çıkmaması sonucunda ortaya çıkan ve gelişen bir hastalıklı olgudur. Yani, Freud'un öngördüğü gibi, normal biyolojinin değil, psikopatolojinin bir parçasıdır. Ölümseverlik eğilimleri, yaşamsal devamlılığa izin veren uygun koşullar olmadığında ortaya çıkar. Yaşam sevgisinin ortaya çıkması için gerekli olan uygun toplumsal koşullar hem ruhsal hem de ekonomik açıdan katılaşma karşı bolluk içinde olma durumudur. Çünkü, insan enerjisinin çoğu saldırılara karşı yaşamı savunmak için ve açlıktan kurtulmak için kullanılırsa bu kez yaşam sevgisinin yerini ölüm sevgisi alabilir. İnsandaki yaşam sevgisinin gelişmesi için gerekli toplumsal koşullardan biri de, adaletsizliğin ortadan kaldırılmasıdır. Yaşam sevgisini pekiştiren bir başka toplumsal koşul da, özgürlük ortamının sağlanmasıdır. Fromm'un burada kastettiği özgürlük, "yaratma" ve "kurma"yı içine alan, "göze alabilme özgürlüğü"dür. Onun salık verdiği özgür birey, etkin ve sorumlu bireydir (E.Fromm, 1987, s.50-51).

Fromm, insandaki yıkıcılığın, kendiliğinden ve karakter yapısına bağlı olarak çıktığını savunur. Kendiliğinden ortaya çıkan yıkıcılık, olağandışı koşulların harekete geçirdiği uyuşuk durumdaki yıkıcı tepilerin patlamasıdır. Diğer yıkıcılık biçimi de, karakterde yıkıcı özelliktir. Kendiliğinden yıkıcılık biçimlerine en iyi örnek, uygarlık tarihi boyunca yapılan savaşlarda uygulanan işkenceci öldürme biçimleridir. Savaşlar boyunca, insanların aklına gelen her türlü işkence biçimleri gerçekleştirilmiştir (Fromm, 1985, s.10-11).

İnsandaki yıkıcılıktan söz ederken, unutulmaması gereken iki kavram, sadizm ve mazoşizm'dir. Bu iki eğilim, bireyin kendisine dayanılmaz gelen, yalnızlık ve güçsüzlük duygusundan kaçmasına yardım eder. Birey, bu duygularla bilinçsiz olarak hareket ederken, kendisinin dışındaki tüm dış dünyayı bir düşman olarak karşısına alır. Mazoşizm, bireyin benliğinden kurtulmasına ve kendini kaybetmesine yardımcı olur. Böylece, birey kendini yalancı bir özgürlük ve güçlülük duygusuna kaptırır (E.Fromm, 1991, s.125-126).

Sadizm ise, başka bir kişi üzerinde tam bir egemenlik kurma isteğidir. Sadist kişi, egemenliği altına aldığı kişinin Tanrı'sı olmaya, onu kendi nesnesi durumuna getirmeye çalışır. ve egemenliği altına aldığı bu insanı, aşağılamaktan, acı çektirmekten zevk alır. Mazoşist kişilikte, yutularak kendini güvende hissetme duygusu, sadist kişilikte ise bir başkasını yutarak kendini güvende hissetme duygusu egemendir. Birincisinde kendini bir dış güç içinde eriten, kendini kaybeden bir insan sözkonusu iken, diğ erinde bir başkasını boyunduruğu altına alıp kendini genişleten bir kişilik sözkonusudur (E.Fromm, 1991, s.129).

Sadizm ve Mazoşizm ile yıkıcılık arasındaki ilişki şöyledir; yıkıcı kişi, nesnesini yoketmek ister, sadist kişi ise, nesnesi üzerinde egemenlik kurmak ister. Sadist kişinin nesnesiz kalması, acı çekmesi demektir. Sadizmde düşmanlık duygusu bilinçlidir. Oysa, mazoşist kişide ise, düşmanlık hem bilinçsizdir hem de dolaylı biçimde ifade edilir (E.Fromm, 1991, s.130).

7-FROMM'A GÖRE ŞİDDETİN (YIKICILIĞIN VE SALDIRGANLIĞIN) TÜRLERİ:

YUMUŞAK SALDIRGANLIK:

Fromm, yumuşak saldırganlık olarak ele aldığı saldırganlık türlerini, "kaza niteliğinde saldırganlık", "oyunsal saldırganlık", "kendini kabul ettirmeye yönelik saldırganlık" olarak ayırır. Ayrıca ele aldığı saldırganlık türü de, "savunucu saldırganlık"dır. Yumuşak saldırganlığın dışında ele aldığı bir diğ er saldırganlık da, "kıyıcı -zalimce- saldırganlık"tır.

a-Oyunsal-(Oyunda ortaya çıkan) Şiddet:

Fromm, şiddetin en hastaliksız ve normal biçimi olarak, oyunsal şiddeti örnek verir. Onun deyimiyile oyunda ortaya çıkan şiddet, yıkıcılık ve nef-

retten doğmaz, yıkım amacı gütmeyen hüner gösterilerinde ortaya çıkar. Bu oyunlu şiddetin örnekleri ilkel kabilelerde, Zen Budistlerinin kılıç oyunlarında görülebilir. Oyunsal şiddetin en önemli kuralı şudur; amaç öldürmek olmadığı için, eğer oyun sırasında rakiplerden birine birşey olursa, bu rakibin "yanlış yerde durmasından" kaynaklanır. Kısaca özetlemek gerekirse, oyunsal şiddetin en önemli özelliği, öldürmek değil, beceri göstermektir (E.Fromm, 1987, s.20-21). Oyunsal şiddetin ya da saldırganlığın yanısıra Fromm, kaza niteliğinde saldırganlık adıyla adlandırdığı bir saldırganlıktan daha söz eder. Bu tür saldırganlık da, kasıtsızdır, yani, bir başka kişiyi inciten ama hiçbir zarar verme amacı taşımadan meydana gelir (E.Fromm, 1993, s.238).

b-Kendini Kabul Ettirmeye Yönelik Saldırganlık:

Bu saldırganlık türü, İngilizce'de, "agresion" kelimesiyle tanımlanır. Anlam olarak, "geri çekilmenin" karşıtıdır. İleri doğru gitme demektir. Bu kelimenin karşıtı yani "geri çekilme" ise, "regression" kelimesiyle tanımlanır (E.Fromm, 1993, s.240).

Kısaca özetlemek gerekirse, bu saldırganlık türü ile, erkek hormonları arasında doğrudan bir ilişki olduğu ileri sürülür, ancak, yapılan incelemeler kesin sonuçlara ulaşmaya elverişli değildir (E.Fromm, 1993, s.242). Kendini kabul ettirme saldırganlığına sahip olan kişi, kendini kolay kolay, savunucu saldırganlıktaki gibi tehdit altında hissetmez. Bu saldırganlık, kişinin amaçlarını gerçekleştirme yeteneğini güçlendirdiğinden, bu saldırganlığa sahip olmak sadistçe denetim gereksinmesini büyük ölçüde ortadan kaldırır (E.Fromm, 1993, s.246).

SAVUNUCU SALDIRGANLIK (Tepkisel Şiddet):

Tepkisel şiddet konumuz açısından önemli olan şiddet türüdür. Bu şiddet türünün en önemli özelliği, insanın, kendisinin ya da başkasının yaşamını, özgürlüğünü, onurunu, malını,..vb. korumak amacıyla şiddete başvurusudur. Korkudan doğan bu şiddet en çok başvurulan şiddet türüdür. Dikkat edilmesi gereken nokta, bu şiddetin tehlikeden korunma amacıyla başvurulması ve yaşama hizmet edişidir (E.Fromm, 1987, s.21). Fromm'a göre, insan da hayvanlar gibi yaşamsal çıkarları tehdit edildiğinde saldırıyla ya da kaçışla tepki gösterir (E.Fromm, 1993-I,s.247).

Göz önüne alınması gereken en önemli ayırım, savunucu saldırganlığın amacının yıkım susuzluğu değil, yaşamın korunmasıdır. İnsan, yaşamsal

çıkarları tehdit altında olduğu anlarda ya kaçmayla ya da saldırıyla tepki göstermeye kalıtımsal olarak programlanmıştır. İnsanlar ile hayvanlar arasında, saldırganlık tepkilerinin ortaya çıkışında bazı farklılıklar vardır. Hayvan, "açık seçik ve onda varolan tehlike"yi bir tehdit olarak algılar. Ancak, insan, kavrama ve düşünme yeteneği ile o an olan tehlikelerin dışında gelecekteki tehlikeleri de öngörür ve tepki gösterir. Bu özelliği de insanın saldırganlık tepkilerini artırır. Ayrıca, önemli olan bir başka farklılık da, insanın olmayan bir tehlike hakkında önderleri tarafından ikna edilebilir ve koşullandırılabilir olmasıdır. Savunucu saldırganlık, beyin yıkama, ikna etme ile uyarılabilir. Ve insanın savunucu saldırganlığını harekete geçirecek yaşamsal çıkarlarının kapsamı çok geniştir. Savunucu saldırganlığı harekete geçiren tehditlerden biri özgürlüğe yönelik tehditlerdir. İnsanın doğuştan özgürlük için mücadele tepisine sahip olduğu söylenebilir. Tüm savaşların özgürlük mücadelesi adına yapıldığı unutulmamalıdır. Savunucu saldırganlığı harekete geçiren bir başka unsur da, narsisizmdir. Özsever kişilik de diyebileceğimiz bu kişilik, kendi kusursuzluğuna ve üstünlüğüne inanır ve özseverliği tehdit edilirse, kendini yaşamsal bir tehdit altında hisseder. Bu durum karşısındaki özsever kişide, öç alma duygusu ve saldırganlık eğilimi görülür (E.Fromm, 1993, s.247-259).

c-KIYICI SALDIRGANLIK (Öç alıcı şiddet):

Kıyıcı saldırganlık, sadece insana özgüdür. Fromm'a göre bu tür saldırganlık, "çeşitli toplumsal koşullar ile insanın varoluşsal gereksinimleri arasındaki karşılıklı etkileşim sonucudur" (E.Fromm, 1993, s.275).

İnsanı, harekete geçiren iki uyarıcı vardır. Birincisi, basit türden uyarıcılardır ve belli bir eşğin ötesinde yinelenirse kaydedilmez ve uyarıcı etkilerini yitirir. Bir diğer uyarıcı ise, harekete geçirici uyarıcıdır. Harekete geçirici uyarıcıların özellikleri, "aynı" kalmayışları ve her zaman değişken ve yeni oluşlarıdır. Uyarıcı ve uyarılan arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur (E.Fromm, 1993, s.301). Ve bu uyarıcılara karşı verilen tepkiler insanın davranışlarını etkiler.

Öç alıcı şiddette ya da bir diğer kullanımıyla, kıyıcı saldırganlıkta, amaç, savunucu saldırganlıktaki gibi, tehditi başka yöne çevirmek değildir. Kıyıcı saldırganlığın yaşamsal çıkarları koruma gibi bir işlevi yoktur. Öç alma dürtüsü daha çok bireyin güçlülüğü ve yaratıcılığıyla ters orantılı olarak gelişir (E.Fromm, 1987,s.23-24). Yaşama ve yaşamın güvenilir olduğuna dair insanın yıkılması da önemli bir saldırganlık nedenidir. İnsanın inançlarının

yıkılması yaşadığı yıllarla orantılı olarak artabilir. Çocukluktan başlayarak güvenilen, inanılan değerlerin ve kişilerin gerçek yüzlerini farkederek kaybedilen inanç insanda değişik tepkilere neden olur. "İnsan artık düşkünlüğünün getirdiği acıya katlanamaz. Yaşamın kötülük dolu, insanların kötü, kendisinin de kötü olduğunu kanıtlamak ister" (E.Fromm, 1987, s.26-27). Bu inanç içinde olan insan da sinik, yıkıcı birisi olur (E.Fromm, 1987,s.27). Daha sonra inceleyeceğimiz "Falling Down-Sonun Başlangıcı" adlı filmdeki karakteri, saldırganlığa ve yıkıcılığa iten nedenlerden biri de "inanç yıkılması"dır.

III.BÖLÜM:

BİR ÖRNEK FİLM: FALLİNG DOWN - SONUN BAŞLANGICI

1-FİLMİN KONUSU :

"Falling Down-Sonun Başlangıcı", yönetmen, Joel Schumacher'in, Ebbe Roe Smith'in senaryosundan yararlanarak çevirdiği, başrollerini Michael Douglas, Barbara Hershey'in oynadığı, 1992 yapımı bir film (A.U.Uyanık, 1993,s.44). Kısaca filmin konusu şöyle; Film, sıradan bir günde başlar. Kısa bir süre önce, Savunma Bakanlığındaki işinden çıkarılan William Foster, evinden sanki işe gidecekmiş gibi çıkar. Foster, sıradan, beyaz, iyi giyimli bir Amerikalı'dır. Yıllar önce karısından ayrılmıştır ve o gün küçük kızının yaşgünüdür. Foster, oldukça masum bir istekle, karısı ve küçük kızından oluşan eski ailesine, "evine" gitmek için yola çıkar ve yoldaki onarım yüzünden arabasını terketmek zorunda kalır. Arabasından indikten sonra evinin yolunda, karşılaştığı olumsuz koşulların da etkisiyle, kendisinin de anlamlandırılmadığı bir biçimde kendine göre yerinde gitmeyen herşeye karşı saldırması ve yoketme isteğiyle birçok cinayet işleridir. Filmde herşey trafiğin sıkışması ile olağan seyrinden çıkar ve sıradan bir gün olarak başlayan gün, William Foster ve şehir için bir kabaşa dönüşür.

Bu film, birçok anlamda önemli ve incelenmesi gereken özelliklere sahip bir film. İnsandaki saldırganlık ve yıkıcılık eğilimlerinin nedenlerini incelemeye çalıştığımız bu araştırmada hem şiddetin sinemada kullanımı açısından hem de filmin kahramanı olan Foster'ı şiddet ve yıkıcılığa iten sosyal, psikolojik nedenlerine kısaca değinmeye çalışacağız.

Modern Toplum ve Yaşamın Eleştirisi:

Fromm'a göre, bireyin artan güçsüzlüğü, özellikle, ekonomi ve politi-

ka dünyasının takip edilemeyecek kadar karmaşık ve büyük olması, bireyin dünyayı inceleyip, anlayabilmesini zorlaştırmıştır. Ayrıca, günümüzde, milyonlarca insanı içine alan işsizlik ve güvensizlik duygusu artmış ve her geçen gün insanları psikolojik olarak tehdit etmektedir. İşsiz olmanın yükü ise, taşınamayacak kadar büyüktür. Bireyin güçsüzlüğünü oluşturan bir başka neden ise, dev boyuttaki kentler, yüksek binalar, sürekli akustik ses bombardımanı halindeki radyo yayınları, günde 3 kez değişen gazete başlıkları, kişiye neyin önemli olduğu hakkında büyük bir kararsızlık yaşatmaktadır. Bu ortam içinde birey, kendine güven ve önem duygusunu yitirmektedir ve yapacağı şeyler kısıtlıdır. Fromm'a göre, ya bir asker gibi, ya da sonsuz imalat hattındaki işçi gibi bu tempoya ayak uyduracaktır, ya da eyleme geçecektir. Eyleme geçme konusunda bireyin önündeki önemli iki etken, bağımsızlık ve önem duygusunun yitirilmiş olmasıdır (E.Fromm, 1991, s.107-108). Bu durumda kişi kendisine karşı olan bu dünyayı ortadan kaldırmak ister. Ancak, yıkıcı olarak, kendi önemsizliğini ortadan kaldırabilir. "Falling Down-Sonun Başlangıcı" filminde Micheal Douglas'ın canlandığı D.FENS adlı kahramanın yaşadıkları Fromm'un yukarıda açıkladığı duruma çok uygundur. Çünkü, D.FENS, yaşadığı günlük hayat karşısında güvensizlik duygusuna kapılıp kendini savunmaya başladığında, Savunma Bakanlığındaki işinden atılalı bir ay olmuştur, karısından ayrılmıştır ve tek başına bir işsiz olarak sığınacağı tek emin yer olan evine giden uzun yolda karşılaştıkları karşısında tepkisini yıkıcı olarak verir. Daha önce de sözedildiği gibi, artık, yaşamsal çıkarlarını korumaya çalışan biridir. Filmdeki kendi sözleri bu güvensiz ve korunmasız durumunu daha iyi ortaya koyar. D.FENS, evine giden -göreceli uzunluktaki- yolda, birçok insanla karşılaşır. Bunlardan biri de, yolunun üzerindeki lüks villaların birine duvarlardan atlayarak girdiğinde havuz başında karşılaştığı ailedir. Onu elinde silahlarıyla ve askeri giyimiyle karşılarında gören ve ne yapacağını bilemeyen aile ile konuşmasında, bu lüks havuzlu villanın bir estetik cerraha ait olduğunu öğrendiğinde söyledikleri onun birikmiş öfkesinin ve tepkisinin en önemli ipucudur; "Bunların hepsini estetik cerrah mı aldı? Yanlış meslek seçmişim. Bir ay önce işimi kaybettim. Yüksek tahsilli ve işe yaramayan biriyim -ekonomik olarak güvenilir değilim- Çocuğuma bile para yetiştiremiyorum".

D.FENS'in birşeyleri yıkararak varolmak istemesi, onu Martin Scorsese'nin "Taxi Driver-Taksi Şöförü" filmindeki anti kahraman, Travis Bickle'in manevi kardeşi konumuna getirir. Travis de şehirdeki yalnızlığın bir ürünüyken, bastırılmış yalnızlığını işlediği cinayet ile boşaltır. D.FENS, Reagan dönemindeki Yuppie çöküşünün yıpranmış son parlaklığının yokolmuş ideallerine bir cevap olarak ele alınabilir. Az sayıdaki kazananlar, kazandıklarını

sıkı güvenlik önlemleri ile ellerinde tutmaya çalışırlarken, kaybedenler ise, sokaklarda yatmaktadır (H.Rosner, 1993, s.7).

Modern yaşamda ekonomik etkinlik ve başarı insan yaşamının en belirleyici yönü haline gelmiştir. Ekonomik etkinlik, başarı, maddi kazanç artık yaşamın amacıdır (E.Fromm, 1991,s.92).

Ekonomik etkinliklerin belirleyiciliği ve acımasız dış dünya karşısında önemsizleşen kişi için, aile bir sığınma noktasıdır. Özellikle, mülkiyeti ve sosyal prestiji olmayan kişiler için aile, bireysel bir prestij kaynağıdır. Kişi kendini ailesinin yanında "birisi" olarak hissedebiliyor, karısı ve çocukları ona boyun eğer, ailenin merkezinde bir rolü oluyordu. Bu etkiyi yaratan bir başka şey de, ulusal gururdur (E.Fromm, 1991,s.100). Kişiye, "birisi" olduğunu, önemli olduğunu hissettiren unsurlardan biri aile, diğeri de ulusal gururdur. "Sonun Başlangıcı-Falling Down" filminde, M.Douglas'ın, ailesi tarafından da önemsizleştirildiğini ve yok sayılmak istendiğini görürüz. Onun ailesine ulaşmak için bunca çabaya girmesinde en büyük etken eski günlerdeki gibi güçlü ve mutlu olma isteğidir. Tekrar "birisi" olduğunu hissettiği, mutlu ve önemli olduğu eski günlere. Oysa, işini, ekonomik gücünü kaybetmesinden önce, ailesini kaybeden Douglas, son olarak da "ekonomik olarak güvensiz" durumuna düşünce, kendisini o hale getiren etkenleri tahrip etmeye yıkmaya ya da zarar vermeye başlar. Ama filmde dikkati çeken bir başka nokta, D.FENS'in yaptığı herşeyi mutlaka -plakasında olduğu gibi- "savunma" amacıyla yapmıştır.

Filmin yönetmeni, Joel Schumacher'in yorumuna göre, D.FENS'i deliliğe götüren; onun içinde taşıdığı potansiyeldir. O, hastalıklı, bir şekilde katı sosyal normlara uymak isteyen zorlanan bir karakterdir. Yaşam modeli yıktığında önce buna inanmak istemeyen D.FENS, uzun bir süre paranoyanın sınırlarında dolaşır ve büyük şehir yaşamının hummalı temposu sayesinde bu sınırı aşar (H.Rosner, 1993,s.8).

KAHRAMAN MI,KÖTÜ ADAM MI? ÖZDEŞLEŞMELİ Mİ? ÖZDEŞLEŞMEMELİ Mİ?

İncelediğimiz filmde, Michael Douglas'ın canlandırdığı karakter birçok açıdan -film gibi- incelenmeye değerdir. Bazı filmlerin unutulmayan karakterleri ve kareleri vardır. Bu filmde de, Michael Douglas'ın canlandırdığı karakter gerek görünüm olarak, gerekse gerçekleştirdikleri açısından akılda kalıcıdır. Micheal Douglas, bu kez karşımıza, beyaz gömleği, kısa saçları,

kravatı, Bond çantası, tel çerçeveli gözlükleriyle, vergi mükellefi beyaz bir orta sınıf Amerikalı olarak çıkar. Filmin ilk karelerinde, şehir hayatının her günkü stresli, trafik sıkışıklığı ortamından yakın plan çekimlerle sıkıntısına şahit olduğumuz bir adam, trafikten ve sıcaktan bunalmış bir insan olarak görürüz. Ve ardından Amerikan yaşamının sembolleri, Garfield araba süsü, Amerikan bayrağı, ve en büyük ipuçlarından biri-D.FENS -yazılı araba plakası ile sıkıntı içindeki M.Douglas. Arabasından inen Douglas, yolun açılmasını bekleyenlerin şaşkın bakışları altında, yürümeye ve oradan uzaklaşmaya başlar. "Nereye gidiyorsun" sorusuna verdiği cevap, "Eve" olur. Bay D.FENS'in, kendini güvende hissedeceği, acımasız dış dünyaya karşı gizlenebileceği son yer, "son kale" evidir. Ama, daha sonra öğreniriz ki, filmdeki adıyla, William Foster, ya da bundan sonra kullanacağımız, lakabı olan D.FENS, karısı ve küçük çocuğundan oluşan ailesine de sığınmaz. Çünkü, bir süre önce karısından ayrılmıştır.

Bakım ve onarım çalışması için trafik kilitlenmiştir ve yol kapalıdır. Hiçkimse bir yere gidememektedir. Filmin başlangıcındaki uzun planda, D.FENS'in kısıtılmışlığı vurgulanır. Etrafında yolun kapanmasına onun kadar aldırmayan bir sürü insan vardır. Filmin bu en uzun ilk planında, D.FENS'i arabasında görürüz. Herkes gibi, sıradan, orta yaşlı, temiz giyimli beyaz bir Amerikalı'dır. Sıkıntudan etrafına baktığında, bu duruma aldırmayan insanları görür. Büyük bir okul otobüsü, kağıttan uçak yapıp fırlatan çocuklar, araba telefonlarıyla konuşan, makyajını tazeleyen insanlar görür çevresinde. Bir arabanın camında Garfield vardır. Okul otobüsünde Amerikan bayrağını görürüz. Diğer yanda havanın bunalımcı sıcaklığı ile birlikte arabanın içindeki karasineğin gerilimi iyice arttıran uğultusu duyulur. Bu kez onun bakış açısından görmeye devam ederken tekrardan yavaş yavaş hareketlenen planlarla etraftaki arabalardaki insanlar, Garfield, Amerikan bayrağı tekrar yakın planlarla görülür. Diğer yanda, etraftaki arabaların arkalarında, filmin ipuçlarını oluşturacak graffitileri görürüz.. "He died for your sins -Sizlerin Günahları İçin Öldü", "Financial Freedom-Ekonomik Özgürlük" gibi. Filmin ilk sahnelerinde görülen bir diğer önemli yazı da, Michael Douglas'ın arabasının plakasındaki yazıdır. Bu giriş sahnesinin sonunda D.FENS, arabasından inip yoluna yürüyerek devam etmeye karar verir. O diğerlerinin şaşkın bakışları altında arabasını terkettikten sonra polis yetkililerin yol açıldıktan sonra problem olmaması için arabasını çekerlerken, plakasındaki yazının, "D.FENS" olduğu görülür. "D.FENS", İngilizce'de, "savunma" demektir. Plakanın bu isimle almasının bir nedeni de M.Douglas'ın, Savunma Bakanlığı'nda çalışıyor olmasıdır.

Bu ilk sahnelerden itibaren, tıkanan tek şeyin trafik olmadığı anlaşılır. D.FENS'in hayatında da birçok şey tıkanmıştır. Savunma Bakanlığı'nda çalışan M.Douglas, bir ay önce işten atılmıştır ve o süreden beri her gün işe gidiyormuş gibi yola çıkmakta ve gazete ilanlarıyla iş aramaktadır. Yaşamının kesitlerine tanık olduğumuz o gün, D.FENS, yaşamının tıkanıklıklarına çözümler ararken, istemeden tırmanan öfkesinin esiri olur ve sona doğru yaklaşırken kendini tanıyamaz hale gelir. Filmde gerçekleşen tüm olayların başlangıçtaki tek nedeni, D.FENS'in kullandığı yolun geçici olarak onarım amacıyla kapatılmasıdır. Tıpkı yolun onarılması gibi, o da kendi yaşamındaki aksayan yerleri onarmak isteğiyle arabasından iner. Ancak, eski evine, eski karısına ve çocuğuna, kısaca ailesine kavuşmak için çıktığı bu yolda, olaylar onu öyle bir noktaya sürükler ki, artık eskiye dönüş imkansız hale gelir.

O gün, iki beyaz Amerikalı için önemlidir. Hırsızlık masasında çalışan polis memuru Perendergast'ın işyerindeki son gündür, D.FENS'in de kızının yaşgünüdür. Birbirini tanımayan bu iki beyaz Amerikalı, bakım onarım çalışması sonucu ortaya çıkan olaylar sonunda birbirlerinin hayatlarında belirleyici roller oynayacaklardır. Giderek birbirinden farklılaşan bu iki adam, başlangıçta birbirine çok benzeyen iki kişidir. Robert Duvall'in oynadığı, dedektif Perendergast, D.FENS gibi halkı korumayı, savunmayı görev edinen bir devlet memurudur. Filmin can alıcı sahnelerinden biri olan, D.FENS'in, ara yollardan geçmesine izin vermeyen sokak serserilerine karşı giriştiği çatışmadan sonra bu olaya tanık olan kızın polise onu tarifi şöyledir: "Tıpkı size benziyor".

Bu iki adamın farklılığı, birinin sınırlarını zorlamasından sonra yavaş yavaş ortaya çıkar. Görünürde, ikisi de sıradan insanlar, ikisinin de evlilikleriyle sorunları var, ikisi de kızgın. Fakat, biri cesaret, onur, merhamet ve hoşgörüsünü korurken, diğeri, toplumdaki pislikleri kendince temizleyerek içindeki saldırganlığı dışavuruyor (U.Şirin, 1993, s.19).

Filmdeki ilk şiddet içeren sahne, D.FENS'in, telefon etmek için para bozdurmaya girdiği Kore'li bakkalın dükkanında gerçekleşir. Filmin bu sahnesinde, D.FENS, bir beyzbol sopasıyla, Amerika'da yaşayan bu Koreli bakkalı çok kötü bir şekilde döver ve dükkana zarar verir. Filmdeki bu sahneler, Kore'de büyük tartışmalara yolaçmıştır. Ve filmin, Güney Kore'de gösterilip gösterilemeyeceği tartışmaları gündeme gelmiştir (Hürriyet, 1994, s.4).

Filmin bu sahnesi önemlidir. Bakkal'da parasını bozdurmak isteyen D.FENS, bakkalın parasını dükkandan alışveriş yapmadığı için bozmaması-

na anlam veremez. Bakkal ısrar edince, içecek soğuk birşey almak için buzdolabına ilerler. Buzdolabının kapağını atığında, dolaptan gelen homurtu, aslında D.FENS'in kendi kafasındaki karmaşıklık ve uğultunun sesidir. Filmin birçok yerinde bu tip ironik anlatımlara yer verilir. ve ses efektleri ile oyuncunun gücü desteklenir (T.Doherty,1993,s.41). Oldukça kibar davranan bir müşteri olan D.FENS, ieeğin parasını verecekken, fiyatların pahalılığı karşıısında sinirlenir. Tam dükkandan çıkmak üzereyken, Koreli'nin "şimdi gidersen birşey olmaz" diyerek onu tehdit etmesi üzerine sinirlenir ve geri döner. "Koreli misin? Ülkeme kaç paraya maloluyorsun biliyormusun? Kalyorum!" der ve Koreli bakkalın kendini, hırsızlara karşı savunmak için bulundurduğu beyzbol sopasını çıkarmasıyla iki adam arasında bir itiş kaktış başlar. ıkan bu kavgada, yere yıkılırlarken, tezgahın üstündeki bayraklar ve mallar da devrilir. Koreli bakkalın elinden beyzbol sopasını kapamayan D.FENS, tezgahtaki malları pahalı olduğunu söyleyerek devirir ve ona herhangi bir hırsızmiş gibi davranan bakkalın tepkilerine şaşıır. Bakkalın, "al bütün parayı ve git" demesine şoyle karşılık verir; "sen beni hırsız mı sandın? Hırsız sensin, Cola'yı 85 sent'e satan sensin. BEN SADECE HAKLARIMI KORUYORUM". Ve kısa bir süre sonra her şey altüst olur. Koreli bakkalın da savunma amacıyla dükkanında bulundurduğu beyzbol sopasının D.FENS'in eline geçtikten sonra, D.FENS, kendi sonunun başlangıcına doğru hızla ilerlemeye başlar. D.FENS, bakkal dükkanından mağrur bir eda ve bond çantasının yanında bir de beyzbol sopasıyla çıkar. Şimdilik ,kendisini gcsz bırakan dünyaya karşı bir beyzbol sopasıyla karşı koymaya başlar.

D.FENS'in, her seferinde yeni bir hedef bulan birikmiş öfkesi yaşamı sorgulamasına, yaşamını korumak için de kendini savunmak için kan dökmesine neden olur. Öfkesinin patlama noktasının ilk göstergesi Koreli bakkaldan sonra, iki Latin Amerikalı sokak serserisi, fast-food lokantasında kendilerine özgü katı kurallarıyla çalışan müdürü ve arka odasında savaştan kalma silahlar satan bir Nazi, lüks bir golf sahasındaki snoblaşmiş yaşlılar, D.FENS'in yolunun üzerine inşaat yeri kurmuş olma suçunu işleyen inşaat işçileri olur."Falling Down-Sonun Başlangıcı",Newsweek dergisinin yeni bir "uygarlık hastalığı" olarak tanımladığı hastalığın bir rneği olarak ele alınabilir (H.Rosner,1993, s.9). Daha önce buna benzer bir uygarlık hastalığına, 19. yüzyılın başlangıcında Fransa'nın başkenti Paris'te yakalandığını söyleyebiliriz. Şehir yaşamına geçişle birlikte, olumsuz diğer yaşam koşulları nedeniyle de profesyonel canı sayısında büyük artış olduğu doğrudur. 1840 yılında H.A.Frager'a "Büyük Şehirlerde Nüfusun Tehlikeli Sınıfları" adlı kitabı yazdıran tanık olduğu olumsuz gelişmelerdir. Balzac, suç ve cinayet oranlarının artmasını, kapitalizmin yükselişine ve bunun sonucu olarak görür

(E.Mandel, 1985, s.15). Yine Ernest Mandel'e göre, "suç, toplumsal merdiveni tırmanmanın ya da mali yıkımlara karşın kapitalist olarak kalmanın bir aracı haline gelir (...) gölgenin vücudu izlemesi gibi, o da Amerikan rüyasına eşlik eden kabustur" (E.Mandel, 1985,s.62) İncelediğimiz filmde de, Amerikan rüyası, D.FENS için toplumsal tırmanma merdiveninin bir anda altüst olması üzerine, yaşanan hayat kendisini korumak zorunda kaldığı bir cehennem ve kabusu dönüşür.

D.FENS karakteri, alışlagelmiş film kahramanlarından biraz farklı. Onun canlandığı karakterin bir kahraman mı, anti-kahraman mı olduğu tartışılabilir. Tıpkı, " Dr.Jekyll, Mr. Hyde" adlı filmde olduğu gibi, aynı bünyede, hem kahramanı ve hem de kendini yokeden anti-kahramanı barındıran, bir kent kahramanı. Kentin insanı ne zaman kahraman, ne zaman kurban ne zaman katil yapacağı hiç belli değil. Örneğin, filmdeki polis Perendergast, emekli olacağı gün bile çalışır ve bu yarı delirmiş adamdan ailesini, kızını ve karısını kurtarır. Müfettiş Perendergast, medya için artık bir kahramandır. Ancak, şehir ne kadar büyük ve kozmopolit bir yer olursa olsun, farklı olanı, herkes gibi davranmayı içinde barındırmıyor. Herşeyi içinde barındırabilen, saklayabilecek kadar büyük şehir, kendisine ve günlük yaşamın akışına uymayan bir insanı hemen ele veren, küçük bir yer haline gelebiliyor.

D.FENS, panik ve paranoya arasında, birçoğu kendine benzeyen bu hiçbir ülkesinde umutsuzca tutunacağı birşey arar. Giderek yürüyen bir saatli bomba gibi, geçtiği her yerde belirgin izler bırakacak ve kendi sonuna yaklaşacaktır. Yönetmen, Joel Schumacher'ın yarattığı, şehir, haydutları, dilencileri, fahişeleri ile cehenneme dönmüş bir cennet!. D.FENS ise, bu şehirdeki herhangi biri olarak birden kendini dünyasını yıkmış olan herşeye karşı bir "tek kişilik haçlı seferi"nde buluverir (H.Rosner, 1993,s.7). Karşımızda, Hollywood filmlerinde çok sık rastlayamayacağımız bir karakter var. Birgün içinde değişen bu adam, gününe, basit ,sıradan bir Amerikan vatandaşı olarak başlar . Gün bitimine doğru, ceketini, kravatını, gözlüğü, bond çantası ile sıradan bir adamdan, tek kişilik haçlı seferine çıkmış, silahlı, asker kıyafetli, gözü dönmüş bir katil haline gelir. Filmin gelişmesinin tersine düşündüğümüzde ise, parkası, otomatik silahı, kırık gözlük çerçevesi ve gözü dönmüş bakışlarıyla tüm şehri tehdit eden kişi, aslında, gününe herkes gibi başlayan sıradan bir Amerikalıdır. Hızlı ve dikkat çekici bir dönüşüm. Bu dönüşümün nedeni, daha önce de sözettiğimiz gibi, kısıtlanmış, hareket alanı daraltılmış bir bireyin, kendi özgürlüğünü engelleyen dış dünyaya ve haksızlıklara karşı gelmeye çalışmasıdır. Bu karşı geliş, incelediğimiz filmde, hüsrarla sonuçlanır. D.FENS, kendisine tehlike olarak gördüğü herşeyi yıkmaya ve ortadan kal-

dırmaya çalışır. Nedir bunlar? Örneğin, fiyatlarını fazla bulduğu ve davranışlarını beğenmediği Koreli bakkal, golf oynayan ve yeşillikleri kendilerine mal etmiş yaşlı zenginler, savaş yanlısı bir Nazi sempatzanı, ...vb. gibi. Aslında görüldüğü gibi, D.FENS'in saldırganlığının temelinde kendini savunma yatar.

Bu film, Amerika'da hassas bir dönemde gösterime girer. Hatırlanacağı gibi, Amerika'daki ırk çatışmalarının gerilimli olduğu bir dönemde, "Rodney King" olayı yaşanmıştı. Ülkemizde de televizyonlarda gösterilen, bu gizli çekimde, Amerika'lı bir zencinin, polis tarafından arabadan indirilip dövülmesi. Filmin gösterime girdiği tarihlerde, zenciye döven polislerin serbest bırakılmalarından bir yıl sonra tekrar soruşturmanın açılması sözkonusu idi. Bu yüzden de ağır ırk ve gerginliğinin yaşandığı bu dönemde, "Falling Down"nın, Los Angeles'ın sokaklarının insanlardan boşaltıldığı, polis ve ulusal birlik tarafından koruma altına alındığı bu hassas dönemde, tehdit edici bir savaşın çıkışının korkunç bir uyarısı gibi gösterime girdi (Cinema, 1993, s.7). Bu film, özellikle, Koreli'lerin ve Savunma görevlilerinin şimşeklerini çekti. İşsiz kalan Savunma görevlileri, sinemaları kuşatıp, herkesin kendilerini deli zannedip iş vermeyeceklerinden endişeliydiler. Yönetmenin düşüncesine göre, her filmde her meslekten anormal insanlar olabilir. Ve bu film, işsiz kalan bu kesimin ilginç bir biçimde dikkatini çekmesine neden oldu. Çünkü bu insanlar, ülkelerini korumak için çalışmışlar ve sonra sokağa atılmışlardı (U.Şirin, 1993, s.19).

Micheal Douglas'ın oynadığı bir başka film de yine bu film gibi sosyal gerçekleri ele alıp uyarıcı niteliğinde olmuştu. Yönetmenliğini, James Bridges'in yaptığı, Micheal Douglas ve Jane Fonda'nın oynadıkları "China Syndrome-Dünyanın Kaderi" adıyla gösterime giren filmde, bir nükleer tehlikeden söz ediliyordu. Filme adını veren ve nükleer açıdan tehlikeli bir sürecin adı olan "China Syndrome"da, anlatılan, küçük bir dikkatsizlik, önceden hesaplanamayan bir sapma, görünmez kazalardan herhangi biri, yüzbinlerce insanın ölümüne, hastalanmasına, sakatlanmasına neden olabileceğidir (O.Kutlar,1984,s.8). Los Angeles Times Dergisinde yeralan bir yazıda da belirtildiği gibi, Micheal Douglas'ın oynadığı "China Syndrome-Dünyanın Kaderi" adlı film de, insanların korkularıyla spekülasyon bir biçimde oynadığı için eleştirilmişti. Oysa, filmin gösterilmesinden bir hafta sonra "Harris-burg"daki nükleer reaktör kazası meydana gelmişti (Cinema, 1993,s.9). Tıpkı diğer film gibi, "Falling Down" filmi de, gerçekleşmesi ve yayılması olası bir kent yaşamı hastalığının göstergesi olarak ciddiye alınarak izlenmesi gereken bir filmidir.

KAYNAKÇA:

- Erich FROMM**, "Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları", (Çev.Aydın Aratan), Arıtan Yay., 2.Basım, İstanbul, Ocak 1983.
- Erich FROMM**, "İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri-I-", Payel Yay. 2.Basım, İstanbul, Kasım 1993.
- Erich FROMM**, "İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri-II", Payel Yay. 1.Basım, Mart 1985.
- Erich FROMM**, "Kendini Savunan İnsan", Say Yay. (Çev.Necla Arat), 2.Baskı, Mayıs 1985.
- Erich FROMM**, "Özgürlükten Kaçış", Yaprak Yayınları,(Çev.Roza Hakmen), 3.Basım, İstanbul 1991.
- Erich FROMM**, "Sahip Olmak Ya Da Olmak", Arıtan Yay., 2.Baskı İstanbul, Mayıs 1990.
- Erich FROMM**, "Sevginin ve Şiddetin Kaynağı", (Çev.Yurdanur Salman, Nalan İçten),Payel Yayınları, 4.Basım, İst. 1987.
- Martin JAY**, "Diyalektik İmgelem", (Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi 1923-1950),(Çev. Ünsal Oskay), Ara Yayınları, 1.Baskı,İstanbul 1989.
- Özcan KÖKNEL**, "Kişilik (Kaygıdan Mutluluğa)", Altın Kitaplar, 8.Baskı, İstanbul, Kasım 1985.
- Ernest MANDEL**, "Hoş Cinayet- Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi-", (Çev. N.Saraçoğlu), Yazın Yay. İst. Nisan 1985.
- Yves MICHAUD**, "Şiddet", Cep Üniversitesi,(Çev.Cem Muhtaroğlu) İletişim Yay.,1.Basım, İstanbul, Kasım 1991.
- David RICHES**, "Antropolojik Açından Şiddet", (Çev.Dilek Hattatoğlu), Ayrıntı Yay., 1.Basım, İst. 1989
- Joan RIVIERE**, "İçimizdeki Kavga", (Çev. Yılmaz Öner), Belge Yay. 1.Baskı, Temmuz 1990.

MAKALELER:

- Erhan BÜKER**, "Tv'de Şiddet", Kurgu Dergisi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Sayı:10, 1992.
- Tom DOHERTY**, "Falling Down", Cineaste, Vol. XX No.1, 1993.
- Onat KUTLAR**, "Dünyanın Kaderi", Milliyet Gazetesi,3 Kasım 1984.
- Heiko ROSNER**, "Falling Down", Cinema, C.5093E, Haziran 1993.
- Uygar ŞİRİN**, "Sonun Başlangıcı", Antrakt, Ağustos 1993.
- Nilgün TEKFİDAN**, "Şiddet Yok Edilebilir mi?", Hürriyet Gazetesi, 20 Mart 1994.

Nurçay TÜRKÖĞLU, "Seyirlik Ölümler", Marmara İletişim Dergisi Nisan 1993, Sayı:2.

Ali Ulvi Uyanık, "Toplumsal Dramdan Bireysel Drama", Milliyet Sanat Dergisi, Sayı:320, 15 Eylül 1993.

----- "Douglas'ın Olaylı Filmi", Hürriyet, Nisan 1994.

AYRICA:

TÜRKÇE SÖZLÜK, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (TDK), TDK Basımevi, Ankara 1988.